

MEĐULJUDSKA KOMUNIKACIJA U DIGITALNO DOBA. U PRILOG „EKOLOGIJI MEDIJA”

Ana Jeličić

Sveučilišni odjel za forenzične
znanosti Sveučilišta u Splitu
anjelici08@gmail.com

UDK: (316.77+005.336.5)
159.9:392
608.1:316.774
1Buber.M.:27-248.3Fratelli tutti
<https://doi.org/10.34075/cs.57.2.2>
Prethodno priopćenje
Rad zaprimljen 6/2021.

Sažetak

Način komunikacije među ljudima znatno se promijenio razvojem komunikacijskih tehnologija, posebice društvenih mreža. Posljedice novih komunikacijskih navika zrcale se u svim sferama ljudskog života. One nisu samo bihevioralne prirode već su i psihološke, kognitivne, emotivne, fizičke i duhovne naravi. Kako bi se te promjene konkretizirale, u ovom radu se analiziraju i kompariraju promišljanja nekoliko suvremenih autora (S. Tubs, N. Carr, M. Spitzer, S. Turkle, U. Galimberti, K. K. Reardon, M. McLuhan i F. Colombo) koji detektiraju znanstvene i (bio)etičke izazove u vezi čovjek-komunikacijske tehnologije. Nadalje, poštujući pluriperspektivnost kao metodološku odrednicu integrativne bioetike, identificiraju se posljedice zatvorenosti čovjeka prema čovjeku, s filozofskog, antropološkog, komunikološkog, medicinskog i teološkog aspekta. Na koncu, iz bioetičke perspektive valoriziraju se dijaloška filozofija M. Bubera i poruka pape Franje sadržana u enciklici Fratelli tutti. Cilj je pronaći orijentire u humaniziranju i bioeticiziranju (digitalne) komunikacije u svrhu revitaliziranja interpersonalnih JA-TI odnosa te izgradnje humanije „ekologije medija”.

Ključne riječi: međuljudska komunikacija, digitalno društvo, društvene mreže, tehnologija, (bio)etika, ekologija medija, M. Buber, Fratelli tutti

UVOD

Veza između komunikologije i integrativne bioetike, dviju relativno mladih interdisciplinarnih znanosti, snažna je, ali i nedovoljno osviještena. Osnažuje je svakodnevni život, u kojem međuljudska

komunikacija doživljava transformaciju uvjetovanu brzim razvojem tehnologije, posebice sredstava društvene komunikacije i društvenih mreža. Oni međuljudsku komunikaciju jačaju, i to rušeći fizičke, geografske i vremenske barijere, ali i degradiraju, ukoliko ljude emocionalno i psihološki udaljavaju jedne od drugih. S obzirom na brojne i gotovo svakodnevne promjene, kojima ljudi pridonose svojim komunikacijskim navikama, izazov je pokušati sagledati međuljudsku komunikaciju iz bioetičke perspektive. Interpersonalna komunikacija može biti jedno od područja interesa mlade interdisciplinarnе znanosti kao što je integrativna bioetika¹ jer, kako ćemo vidjeti, čuvajući međuljudsku komunikaciju i odnose od najezde društvenih mreža i pogubnih komunikacijskih navika, čuvaju se uvjeti kvalitetnoga društvenog života i ambijent u kojem čovjek živi.²

S druge strane, integrativna bioetika je, kao novija znanstvena disciplina, ali i društveno-kulturni pokret, potrebna znanstvenih istraživanja i rezultata u području komunikologije, novih spoznaja o komunikacijskim tehnikama i vještinama, komunikacijskim trendovima i suvremenim komunikacijskim sredstvima. Novim saznanjima u području komunikologije može se učinkovitije senzibilizirati javnost o bioetičkim problemima, atraktivnije informirati o bioetičkim nastojanjima, približavati bioetičare široj neznanstvenoj zajednici, uspostavljati jače veze između bioetike i drugih disciplina te čvršće etablirati bioetiku u znanstvenim krugovima. Nadalje, komunikologija svojim dostignućima može mnogo pridonijeti rasprostranjivanju koncepta integrativne bioetike i komuniciranju dostignuća i plodova bioetičkih inicijativa i pokreta.

¹ O konceptu integrativne bioetike vidi više u: Ante Čović, Pojmovna razgraničenja: moral, etika, medicinska etika, bioetika, integrativna bioetika, u: *Bioetika i dijete*, Ante Čović, Marija Radonić (ur.), Pergamena, Hrvatsko društvo za preventivnu i socijalnu pedijatriju, Zagreb 2011., 11-24; Hrvoje Jurić, Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera, u: *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Velimir Valjan (ur.), Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo 2007., 77-90; Ana Jeličić, *Recepcija i preobrazba bioetike u Hrvatskoj*, doktorska disertacija dostupna na: [http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/8880/1/JELICIC %20doktorat.pdf](http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/8880/1/JELICIC%20doktorat.pdf).

² U novije vrijeme znanstvenici proučavaju utjecaj suvremenih komunikacijskih navika na opće dobro i ambijent jer međuljudski odnosi i suživot, a samim time društvo u cjelosti te opće dobrostanje, bitno ovise o komunikacijskim navikama. Neki od autora koji se bave analogijom između degradacije ambijenta i ekologije s degradacijom međuljudske komunikacije i obrnuto su Neil Postman, Lance Strate, Marshall McLuhan, i drugi. Oni proučavaju medije kao sustav, odnosno ambijent koji definira i utječe na način kako ljudi misle, kako govore, kako se ponašaju, koje vrijednosti gaje te kako u konačnici žive. Ekologija medija proučava medije kao okruženje, ambijent o kojem ovisi civilizacijski uspon ili pad.

Ipak čini se kako je komunikologija, a posebice međuljudska komunikacija, znatno potrebitija bioetike. Interpersonalna komunikacija, kao tek jedan od predmeta istraživanja komunikologije, vapi za bioeticizacijom. Naime, *život na mreži* ili život u virtualnom prostoru gdje se danas uglavnom odvija komunikacija među ljudima, izgrađen je po mjeri čovjeka koji sve rjeđe ulazi u neposrednu komunikaciju i interakciju s drugima. Bez autentičnog, živog susreta i odnosa s drugim ljudskim bićima, čovjek je mjera samom sebi kako u realnom tako i u virtualnom svijetu, što izaziva brojne etičke i moralne dileme, te se kao imperativ nameće nužnost bioeticiziranja međuljudske komunikacije. Naime, govoreći o umreženosti, danas obično mislimo na povezanost. Međutim, naći se u mreži ujedno znači i biti zapetljan i zarobljen.

1. DEFINIRANJE KOMUNIKACIJE

Komunikologija je relativno mlada interdisciplinarna znanost koja se bavi širokim spektrom pitanja koja se na različite načine povezuju s komunikacijom koju nije lako jednoznačno definirati.

Prema Gianu Francu Poliju komunikacija se može definirati kao „bilo koji protok informacija ako se događa unutar jednog uzajamnog sistema, neovisnog od medija, sredstva kojim se komunikacija vrši i činjenice jesu li priopćavatelji toga svjesni”.³ Stewart L. Tubs ima mnogo šire shvaćanje komunikacije, koju definira kao „razmjenu iskustva, odnosno proces stvaranja značenja između dvoje i više ljudi”.⁴ Za Kathleen K. Reardon komunikacija je „ono što radimo kad drugima, verbalno ili neverbalno, iskazujemo svoje misli i osjećaje”.⁵ Joseph A. DeVito komunikaciju tumači kao slanje, odnosno primanje verbalnih i neverbalnih poruka između dviju ili više osoba.⁶ Komunikacija je očigledno dinamičan proces, a ne tek običan transfer misli, informacija i osjećaja koji je podložan kontinui-

³ Gian Franco Poli, Marko Cardinali, *Komunikacija u teološkoj perspektivi. Promišljanja o komunikativnim aspektima vjere*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., 13.

⁴ Usp. Stewart L. Tubs, *Komunikacija. Principi i konteksti*, Clio, Beograd, 2013., 35-37.

⁵ Kathleen K. Reardon, *Interpersonalna komunikacija. Gdje se misli susreću*, Alinea, Zagreb, 1998., 14.

⁶ Usp. Joseph A. DeVito, *The essentials of human communication*, Pearson Education, str. 2. Preuzeto s <https://www.pearsonhighered.com/assets/samplechapter/0/2/0/5/0205940889.pdf> (pristup 3. travnja 2020.).

ranim promjenama i izmjenama s ciljem utjecaja na druge osobe u komunikacijskom procesu.⁷

Pokušavajući definirati komunikaciju u okrilju znanstvene discipline komunikologije, od tridesetih godina prošlog stoljeća do danas istraživali su se čimbenici koji komunikaciju čine uspješnom, na prvome mjestu procesi formiranja zajedničkog značenja koje komunikatori daju poruci, a s razvojem tehnologije naglasak se sve više stavlja na komunikacijska sredstva i forme komuniciranja.

Znanstvenici koji se bave komunikacijom, slažu se oko podjele komunikacije na tri temeljne vrste: intrapersonalnu, interpersonalnu i masovnu. Dok u tumačenjima intrapersonalne i masovne komunikacije nema puno odskakanja, postoje jasna razilaženja oko poimanja interpersonalne komunikacije.

Kako naglašava Kathleen K. Reardon u djelu *Interpersonalna komunikacija. Gdje se misli susreću*, definicije interpersonalne ili međuljudske komunikacije međusobno se razlikuju s obzirom na stajališta oko pitanja koji čimbenici čine komunikaciju interpersonalnom. Izdvaja dva stajališta. Prema prvome, komunikacija se smatra interpersonalnom ako uključuje tek manji broj sudionika, dvije do tri osobe. Prema drugom stajalištu, interpersonalnu komunikaciju određuje stupanj međusobne bliskosti koji postoji ili se razvija među sudionicima komunikacijskog procesa. Prva teorija otkriva u sebi jedno statičko viđenje interpersonalne komunikacije, za razliku od druge teorije, koja ističe razvoj kao bitan faktor odnosa koji interpersonalna komunikacija omogućuje i nužno u sebi uključuje.⁸

Ista autorica smatra kako se interpersonalna komunikacija, bez obzira na to što je određuje - broj sudionika ili stupanj međusobne bliskosti - odvija u različitim formama, u skladu s unutarnjim i vanjskim pravilima, te uključuje verbalno, neverbalno, spontano, uvježbano i planirano ponašanje, izravnu povratnu vezu, aktivnost, uvjeravanje te razvoj naspram statičnosti. Među najvažnije značajke interpersonalne komunikacije spada i dinamičnost jer je riječ o aktivnom procesu u kojem sudionici nešto zajedno rade, jedno s drugim, a ne jedan drugome. Njezino bitno obilježje je reciprocitet.⁹

⁷ Usp. *Introduction to human communication*, str. 3. Preuzeto s: <http://dmcodysey.org/wp-content/uploads/2013/09/INTRODUCTION-TO-HUMAN-COMMUNICATION.pdf>. (pristup 20. svibnja 2020.).

⁸ Usp. K. K. Reardon, *Isto*, 20.

⁹ Usp. *Isto*, 21-27.

1.1. Omasovljenje komunikacije: tehnologizacija i digitalizacija komunikacije

U posljednjem desetljeću u međuljudskoj komunikaciji sve češće posreduju različiti komunikacijski uređaji i nove digitalne tehnologije. Takav način komunikacije među ljudima isključuje gotovo sve čimbenike koje K. Reardon ističe kao okosnice međuljudske komunikacije, a navedeni su prije u tekstu. Izravno neverbalno izražavanje gubi svoju ulogu u korist medijski posredovane komunikacije, kojoj je shodnije uvježbano i planirano ponašanje zbog mogućnosti odgode komunikacije i zbog tehničke ograničenosti. To isto utječe na nedostatak spontanog ponašanja. Komunikacija na mreži nije toliko razvojna, koliko je cirkularna jer se poruke na mreži puno brže dijele i šire među sudionicima komunikacije nego što se kreiraju. U masmedijskoj komunikaciji stvaraju se novi obrasci komuniciranja, novi izričaji i jezik. Medijski posredovana komunikacija, za razliku od tradicionalne interpersonalne komunikacije licem u lice, također traži aktivnost sudionika, ali ta aktivnost ne zahtijeva susret i zajedništvo. Ona može biti interaktivna, ali teško da je i recipročna, izgrađujuća komunikacija. Razvojem digitalnih komunikacijskih uređaja, programa i aplikacija dolazi do omasovljenja komunikacije, zbog čega se nameću pitanja kvalitete i autentičnosti međuljudske komunikacije. Diskutabilno je i pitanje u kojoj mjeri komunikacijsko digitalno sredstvo ljude međusobno spaja, a u kojoj razdvaja.

Marshall McLuhan je u svom znamenitom djelu *Razumijevanje medija*, koje je objavio šezdesetih godina prošlog stoljeća, medije vidio kao ljudske produžetke, konkretnije, produžetke ljudskih osjetila,¹⁰ i već je tada upozoravao na vrlo moćan utjecaj komunikacijskih sredstava, a ne samo medijskih sadržaja, na čovjeka i njegov život. „Doista, više je nego tipično da nam ‘sadržaj’ bilo kojeg medija zastire pogled na njegov karakter”¹¹, upozoravao je McLuhan. Od tada do danas dogodio se značajan razvoj tehnologije, koji je najveći zamah doživio upravo u području ljudske komunikacije, i to u vidu komunikacijskih sredstava ili instrumenata. Komunikacijski uređaji bitno su promijenili način na koji ljudi izgrađuju i održavaju odnose i međusobno komuniciraju. Razvojem tehnologije u području ljudske komunikacije teza M. McLuhana se obistinila. Medij je uistinu postao vrlo važna poruka. Naime, komunikacijska sredstva definitivno nisu više tek produžeci čovjekovih udova i osjetila, ona

¹⁰ Usp. Marshall McLuhan, *Razumijevanje medija. Mediji kao čovjekovi produžeci*, Golden marketing-tehnička knjiga, Zagreb, 2008., 13-24.

¹¹ Isto, str. 14.

danas definiraju način na koji ljudi komuniciraju, stvaraju i žive, i to ne samo odnose s drugima već i odnos sa samim sobom. Ona diktiraju životni stil, životne odluke i izbore kao i čovjekovo cjelokupno djelovanje i ponašanje. Ovu zanimljivu McLuhanovu tezu nastavio je razvijati Neil Postman. Svoje učenje sazeo je u pojmu *media ecology*, a nastavio je istraživati utjecaj medija i tehnologije na životne stilove, trendove, ponašanja ljudi, njihovu percepciju stvarnosti, života i drugih ljudi. Mi ćemo se ovdje tek kratko referirati na talijanskog sociologa Fausta Colomba, koji se, inspiriran M. McLuhanom i N. Postmanom, posvetio proučavanju međudnosa kvalitete međuljudske komunikacije i kvalitete samog života, odnosno okoliša, u svom djelu *Ekologija medija*.¹² On, govoreći o ekologiji medija, povlači zanimljivu analogiju između degradacije okoliša i urušavanja kvalitete ljudske komunikacije koja je podvrgnuta i uvjetovana tržišnim mehanizmima i tehnološkim napretkom. Jasno se stoga pita: „Glede međuljudske komunikacije, možemo li spasiti njezinu primarnu ulogu?”¹³ Fuzijom svih medija, do koje je došlo digitalnom konvergencijom, dogodile su se značajne antropološke promjene, koje se reflektiraju u okolišu, te ga ujedno i oblikuju. Gotovo da nema svakodnevnih ljudskih aktivnosti koja se ne prenosi, ne objavljuje ili ne dijeli u digitalnom obliku. Komunicira se neprekidno posredstvom vrlo brze i sveprisutne tehnologije iza koje stoji moćne ekonomske sile i taj fenomen oblikuje okoliš i mijenja ga. Komunikacijski uređaji, stilovi i nove navike koje se s njima rađaju, mijenjaju način postojanja u svijetu, ali i čitav ekosustav. F. Colombo piše kako se radi o činjenici da (komunikacijski) „instrumenti kao takvi, svojom fizičkom prisutnošću, organizacijskim mehanizmima koji ih podržavaju, svojom ekonomskom snagom i milijardama korisnika koji ih svakodnevno koriste, mijenjaju okruženje kojem pripadaju”.¹⁴

Svaki novi masovni komunikacijski medij to je učinio u svoje vrijeme, ali Internet je izazvao ozbiljnu prekretnicu, jer dotadašnja pasivna publika počinje participirati u formiranju sadržaja, njegovoj organizaciji, produkciji i distribuciji. U posljednjem deset-

¹² Djelo kojim se služimo izvorno je na talijanskom jeziku: Fausto Colombo, *Ecologia dei media. Manifesto per una comunicazione gentile*, Vita e pensiero, Milano 2020.

¹³ F. Colombo, *Ecologia dei media. Manifesto per una comunicazione gentile*, str. 11. U originalnom tekstu: „E per quanto concerne la comunicazione umana: possiamo salvarne la funzione originaria?”

¹⁴ *Isto*, str. 16. U originalnom tekstu: „Si tratta di ammettere che gli stumenti in quanto tali, con la loro presenza fisica, i meccanismi organizzativi che li sostengono, la loro forza economica e i miliardi di utenti che quotidianamente ne fanno uso, modificano l'ambiente di cui fanno parte.”

ljeću u fokusu su društvene mreže, koje su opasnije od tradicionalnih masovnih medija. One su produkt ideologija koje promoviraju individualizam i kapitalizam promičući nove vrijednosti kao što su atraktivnost, pojavnost, sveprisutnost, kako bi svatko od sebe napravio *brand*. Istodobno, komunikacijske platforme kreiranjem ukusa i potreba svojih korisnika, zahvaljujući razvijenim algoritmima i skupljenim (privatnim) podacima, na tronu su digitalnog kapitalizma.¹⁵ Ta vrsta kapitalizma crpi prihode od ljudi čija su ponašanja i navike pretvoreni u podatke, što ljude čini nesvjesnim žrtvama targetiranog marketinga. Najmoćniji digitalni poslužitelji grade svoje carstvo prateći, analizirajući i iskorištavajući ljudsko ponašanje i slabosti, ističe F. Colombo govoreći o suodnosu kvalitete komunikacije i kvalitete života. Naime, komunikacija spada u najvažnije i tipično ljudske sposobnosti i aktivnosti, koje utječu na čovjekov osobni život, ali i na (socijalni) život u cijelosti. Mogućnost komunikacije čovjeka s čovjekom jedno je od najvećih ljudskih dobara i stoga komunikacija uvjetuje dobro (za) čovjeka. Prema tome, štiteći komunikaciju licem u lice, a samim time i njezinu originalnu svrhu, povezivanje i zajedništvo, štiti se čovječanstvo. Studij *ekologije medija* upozorava na to da suvremeni načini komunikacije uvjetuju ljudsko iskustvo, način postojanja u svijetu, ljudsko ponašanje i mišljenje, ljudske emocije, a samim time se oblikuje kultura i ambijent u kojem čovjek živi.¹⁶ Suvremena kultura zove se digitalna ili e-kultura, a pravi je bioetički izazov (p)ostati čovjek u takvom komunikacijskom, medijskom, ambijentu.

1.1.1. Mrežno mišljenje

Najmoćnijim tehnološkim čudom koje je pokrenulo revoluciju u ljudskoj komunikaciji je internet.¹⁷ Publicist Nicholas Carr u svom djelu *Plitko. Što internet čini našem mozgu* iznosi teoriju po kojoj suvremena komunikacijska sredstava koja su uglavnom spojena na internet, bitno utječu na način na koji čovjek misli, razmišlja, usvaja, elaborira i prenosi znanja. Prema N. Carru čovjek je korištenjem interneta, kao izvora svake spoznaje, ali i iskustva, napustio tradicionalne načine razmišljanja i kumuliranja znanja linearnim smjerom nadogradnje i vertikalnog rasta te je oblikovao novu formu i način skupljanja i elaboriranja informacija i spoznaja, takozvano *mrežno mišljenje*. *Mrežno mišljenje*, prema N. Carru, je rascjepka-

¹⁵ S. Zuboff ovu vrstu kapitalizma naziva i kapitalizmom nadzora.

¹⁶ Usp. Fausto Colombo, *Ecologia dei media. Manifesto per una comunicazione gentile*, 17-18.

¹⁷ S. Tubs, *Komunikacija. Principi i konteksti*, 56.

no, fragmentirano, površno, kratkoročno, isprekidano i plitko, kako stoji u nazivu njegovog djela, te se bitno razlikuje od linearnog, mirnog, usredotočenog, neometanog i sporog mišljenja. „Koliko god bila revolucionarna”, piše Carr, „Mrežu je najbolje shvatiti kao posljednji u dugom nizu instrumenata koji doprinose oblikovanju ljudskog uma.”¹⁸ Carrovo predviđanje da bi maštoviti i suptilni, racionalni i inventivni, knjiški um mogao otići u povijest, upravo sada se obistinjuje.¹⁹ Na istom tragu je bio i M. McLuhan kad je utvrdio da „slijed ustupa mjesto istodobnom”.²⁰

Kako je Nicolas Carr učinio distinkciju između dva načina mišljenja u digitalnom dobu, linearnog i mrežnog, tako je američka antropologinja, etnologinja i socijalna psihologinja Sherry Turkle, posvećena istraživanju utjecaja tehnologije na čovjeka, prelomila vrijeme. Ovo novo, za razliku od prošlih vremena u kojem nije u tolikoj mjeri dominirala tehnologija, smatra vremenom neusredotočenosti i nepromišljenosti. Zapravo govori o vremenu brzopletosti. „Vlastito ja oblikovano svijetom hitrih odgovora mjeri uspjeh po broju obavljenih poziva, odgovorenih elektroničkih i sms poruka, ostvarenih kontakata. (...). Neprestano govorimo kako je svijet sve složeniji, dok istovremeno gradimo komunikacijsku kulturu koja skraćuje vrijeme namijenjeno smirenom i neometanom razmišljanju. Budući da komuniciramo na način koji zahtijeva gotovo istovremene odgovore, ne ostavljamo si prostora za razmatranje složenih problema”²¹, zaključuje S. Turkle.

Promjene uzrokovane modernim komunikacijskim uređajima i novim komunikacijskim navikama ne zrcale se samo u sferi kognitivnih sposobnosti, što primjerice već Carr izričito tvrdi kada kaže da „Mreža donosi upravo onu vrstu osjetljivih i kognitivnih podražaja – repetitivnih, intenzivnih, interaktivnih, adiktivnih – za koje istraživanja pokazuju da dovode do jakih i brzih izmjena moždanog sklopovlja i moždanih funkcija”²², već se očituju i u organskoj strukturi mozga.

¹⁸ Nicholas Carr, *Plitko. Što Internet čini našem mozgu*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2011., str. 157.

¹⁹ Usp. *Isto*, str. 17-24. Riječ je o modelu mišljenja vrlo sličnom onom po kojem se danas čitaju i usvajaju razni sadržaji po internet stranicama i portalima gdje korisnike jedan link vodi drugome, zbog čega korisnik preskače s teksta na tekst dotičući samo površinu nekog sadržaja, ne ulazeći u njegovu dublju problematiku, analizu ili provjeru.

²⁰ M. McLuhan, *Razumijevanje medija. Mediji kao čovjekovi produžeci*, 17.

²¹ Sherry Turkle, *Sami zajedno. Zašto očekujemo više od tehnologije, a manje jedni od drugih*, Tim press, Zagreb, 2012., 183.

²² N. Carr, *Plitko. Što Internet čini našem mozgu*, str. 158.

Unatoč razvoju neuroznanosti i tehnologija koje su s njom povezane, ljudski mozak, njegovi kapaciteti, mogućnosti i načini funkcioniranja, bolesti koje ga pogađaju, procesi koji se u njemu odvijaju, snovi i mnoge druge moždane funkcije, ostaju u dobroj mjeri nepoznanice. Međutim, do danas je znanstveno dokazano da mentalna aktivnost ima značajan utjecaj na organsku strukturu mozga. Dapače, ljudski mozak se stalno mijenja upravo u fizičkom smislu, i to pod utjecajem interneta i digitalnih medija.

1.1.2. Kognitivna degradacija

Neurolog i psihijatar Manfred Spitzer bavi se vezom između mozga i digitalnih medija, posebice računala, pametnih telefona, konzola pa i televizije, tako što proučava i prati promjene na mozgu koje su uvjetovane (pretjeranim) korištenjem novih tehnologija. Njegova teza, koju za sada uspješno verificira brojnim istraživanjima na mozgu, glasi: vrijeme provedeno s digitalnim medijima, kao i ono što se s njima radi, ostavlja permanentne tragove na mozgu. Kod razvoja jezika, inteligencije, emocionalnih, socijalnih i psihičkih procesa u mozgu kao i kod njegovih ostalih funkcija, kao što su učenje, pozornost, pamćenje i drugih koje ulaze u područje neurobiologije, bilježe se evidentne promjene.²³ Kao najistaknutiju, a ujedno i zabrinjavajuću posljedicu tih promjena M. Spitzer izdvaja demenciju. Služi se sintagmom „digitalna demencija”²⁴ kako bi istaknuo promjene u kognitivnoj učinkovitosti, mišljenju i sposobnosti kritičkog razmišljanja koje se očituju kod mlađih generacija (*digital natives*) koje odrastaju uz „digitalne asistente” u koje se nepromi-

²³ Hipokampus je zadužen da permanentno povezuje živčane podražaje. Od podražaja u kori velikog mozga formira događaje, doživljaje i dugoročne sadržaje pamćenja. Još jedna posebitost hipokampusu je da u njemu nove živčane stanice rastu tijekom cijeloga života i to svakog dana od 5 000 do 10 000 novih živčanih stanica. Poznato je i da ljudski mozak sadrži 100 milijardi živčanih stanica, a svaka od njih ima 10 000 poveznica s drugim živčanim stanicama. Broj sinapsi u mozgu iznosi oko milijun milijardi. Sinapse se neprestano mijenjaju, ovisno o tome koriste li se ili ne. Kada se koriste, postaju deblje, dok kod nekoristenja zakržljaju. Pukim razmišljanjem i računanjem, bez ikakvih neuroloških spoznaja prvi koji je dokućio da se osobnost formira ovim poveznicama bilo je filozof i matematičar Gottfried Wilhelm Leibniz, kojeg M. Spitzer naziva prvim neuroinformatičarom. Pionirska razmišljanja o funkcioniranju mozga i njegovoj statičnosti, odnosno neuroplastičnosti pa do najnovijih istraživanja idu u prilog činjenici da doživljavanje, osjećanje, mišljenje i djelovanje ostavljaju strukturalne tragove na mozgu, odnosno stvaraju pamćenje. To nije drugo doli učenje. (Usp. Manfred Spitzer, *Digitalna demencija. Kako mi i naša djeca silazimo s uma*, Ljevak, Zagreb, 2018., 34-53.)

²⁴ Izraz „digitalna demencija” je sintagma koju je stvorilo južnokorejsko društvo iz iskustva rada s djecom ovisnom o internetu, čiji broj nemilice raste.

šljeno pouzdanju. M. Spitzer se usmjerio na metode usvajanja novih sadržaja, odnosno informacija posredstvom interneta i digitalnih komunikacijskih uređaja te je došao do istih zaključaka koje je objavio i N. Carr u navedenom djelu. „Prije se u materijal prodiralo, danas se umjesto toga surfa na mreži”²⁵, pojašnjava M. Spitzer. Upravo zbog lake dostupnosti informacija putem internet pretraživača dolazi do slabljenja mentalnih aktivnosti i brojnih drugih kognitivnih sposobnosti. Neurološki gledano, ukoliko se pred čovjeka ne stavljaju teški zadaci, dolazi do odumiranja živčanih stanica u hipokampusu, a najteži i najveći izazovi za čovjeka su suočavanja sa stvarnim svijetom i usklađivanje s drugim ljudima u zajednici. M. Spitzer je u svojim radovima i istraživanjima iskoristio postojeći termin „digitalna demencija” kako bi upozorio upravo na neurološke nuspojave odrastanja i učenja bez životnog iskustva, živih diskusija, susreta s knjigom i s drugim živim bićima.²⁶ U evolucijskom okviru promjene se očituju kod izgradnje etičko-moralnih stavova, u autorefleksiji kao i kod oblikovanja i razvoja osobnog identiteta, što već spada u područje ljudskog duha.²⁷ Precizira kako „brojna istraživanja pokazuju da računalo i internet ne mijenjaju samo mišljenje, naše pamćenje i našu pozornost nego i naše društveno ponašanje”²⁸, jer je ljudski mozak zapravo socijalni mozak, kao što je čovjek biće koje je ontološki, antropološki i egzistencijalno okrenuto prema drugome. U tom smislu demencija²⁹ nije tek obična i bezopasna zaboravnost uzrokovana učestalim korištenjem tehnologije i interneta, već ozbiljan kognitivni problem koji nosi posljedice za pojedince i društvo u cjelini.

1.1.3. Fantomsko okruženje

Prvi masovni mediji, električni, potom elektronički, služili su za prijenos informacija, za razonodu i zabavu. Oni su bili sredstvo

²⁵ M. Spitzer, *Digitalna demencija. Kako mi i naša djeca silazimo s uma*, 67.

²⁶ Vidi više o svim promjenama na mozgu koje je evidentirao navedeni autor u odnosu na korištenje digitalnih medija u: M. Spitzer, *Isto*, 7-58.

²⁷ Michael Kunczik smatra kako M. Spitzer digitalnu demenciju vidi kao nesposobnost korištenja duhovnih kapaciteta u punom opsegu, kao nedostatak želja za djelovanjem i promišljanjem, što za posljedicu ima duhovno i tjelesno nazadovanje. (Usp. Michael Kunczik, *Predgovor. Masovni mediji i njihov utjecaj na društvo*, u: *Masovno komuniciranje*, Stjepan Malović, Franjo Maletić, Gordana Vilović, Najil Kurtić (ur.), Golden marketing – tehnička knjiga, Sveučilište Sjever, Zagreb, 2014., 36.)

²⁸ M. Spitzer, *Digitalna demencija. Kako mi i naša djeca silazimo s uma*, 108.

²⁹ Etimološki, riječ demencija izvodi se iz latinskog „de”, što znači urušavanje i razdvajanje, i riječi „mens”, koja znači um, razum. Doslovno značenje ove tvorbenice je „umni urušaj”. (Usp. M. Spitzer, *Isto*, 51.)

ili kanali informiranja, ali su imali i društvenu ulogu. Sadržaji koji su se emitirali putem masovnih medija okupljali su ljude i držali ih zajedno.

Tehnološke promjene dovele su danas do toga da se umjesto termina „masovni mediji” sve više koristi termin „komunikacijski mediji”.³⁰ Među njima pak posebno se ističu interaktivni mediji. „Digitalizacija kao tehnološka promjena omogućuje medije koji ponovno mijenjaju način komuniciranja, zabave i rada”,³¹ piše Z. Peruško. Dok su analogni mediji u nekim situacijama povezivali ljude, rasprostranjenost i dostupnost digitalnih medija ljude su s vremenom sve više udaljavali pa i dijeliti jedne od drugih.³² Digitalni uređaji i društvene mreže dijele osobe prvenstveno na individualnoj razini, a onda i na društvenoj. Oni žive, izgrađuju, vode i uređuju dva života, stvarni i virtualni, privatni i javni, *off* i *on line* život, a granice između dva identiteta, stvarnog i onog na *profilu* postaju sve nejasnije. Stoga su fizičke, psihičke i društvene posljedice pretjeranog i učestalog konzumiranja svih interaktivnih masovnih medija, pogotovo društvenih mreža, predmeti znanstvenog interesa sve većeg broja komunikologa i drugih znanstvenika, od kojih neke spominjemo u ovom radu. Uglavnom se javnost upozorava na probleme s nesanicom i anksioznošću, a govori se vrlo često i o mentalnom izgaranju usred informacijskog *overloada* ili preopterećenosti, *informacijskoj zagađenosti*³³, o snažnim osjećajima osamljenosti i

³⁰ Kako navodi Stjepan Malović, Black i Brynat su medije podijelili na masovne, osobne i telekomunikacijske. Danas je „mrežna komunikacija” viši stupanj masovne komunikacije koji nadograđuje i uključuje sve prethodne oblike komunikacije. (Vidi više: Stjepan Malović, „Masovno komuniciranje”, u: *Masovno komuniciranje*, Stjepan Malović (ur.), Golden marketing – tehnička knjiga, Sveučilište Sjever, Zagreb 2014., 43-61.)

³¹ Usp. Zrinjka Peruško, Što su mediji, u: *Uvod u medije*, Zrinjka Peruško (ur.), Naklada Jesenki i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2011., 36.

³² *Digital divide* je termin kojim se upozorava na tehnološki ponor koji dijeli svijet, nacije, pa i pojedince s obzirom na mogućnost pristupa informacijsko-komunikacijskim tehnologijama i internetu. „*Digital divide* je podjela na one koji imaju redovit pristup digitalnim tehnologijama i one koji taj pristup nemaju” (Preuzeto s <https://cs.stanford.edu/people/eroberts/cs181/projects/digital-divide/start.html> 25. ožujka 2020.) Kako se postupno pristup internetu olakšavao, tako je rastao jaz između onih koji imaju veće i manje računalne vještine. Kvaliteta i brzina informacijsko-komunikacijskih uređaja i interneta te vještine njihovih korisnika trenutačno povlače vrlo jasne i krute granice među ljudima.

³³ S. Tubs u svom djelu *Komunikacija. Principi i konteksti* navodi kako se Tim Sanders 2003. godine udružio s istraživačkom organizacijom *Hartmat* s ciljem povećavanja efikasnosti i zdravlja ljudi smanjivanjem stresa. Otkrili su tom prilikom kako „postoji značajna povezanost između opazene preopterećenja informacijama, vremena provedenog na internetu i depresije. Ostali simptomi

izoliranosti od kojih pate ljudi diljem hiperpovezanog svijeta, kao i o brojnim komplikacijama u međuljudskim odnosima koji se pokušavaju graditi na digitalnim pozornicama.

Spomenuta znanstvenica Sherry Turkle proširuje zabrinutost M. McLuhana potaknuta najnovijim istraživanjima odnosa između čovjeka, komunikacijske tehnologije i robotike. Nju posebice okupira tema napuštanja „čovjeka sluha i čovjeka dodira”³⁴. Uočava kako današnji čovjek, *homo videns*, čezne nadasve za bogatstvom koje mu pružaju njegova osjetila. Zakržljali sluh i nedostatak dodira suvremeni čovjek kompenzira simuliranim, virtualnim, likovima i zbiljom. U svom djelu *Sami zajedno. Zašto očekujemo više od tehnologije a manje jedni od drugih* piše o *novim nomadima* koji balansiraju i neprimjetno uplovljavaju iz fizičkog života i postojanja u virtualni te govori o „višeživotnosti”³⁵ pojedinaca koji multipliciraju svoje identitete i svoje živote. Njima je stvarni život, onaj biološki i fizički, tek jedan oblik života, a najčešće je percipiran kao najmanje važan i najdosadniji, pa uzbuđenja traže u paralelnom svijetu. S. Turkle primjećuje kako ljudi govore o digitalnom životu kao o „mjestu nade”, jer vjeruju da će im se tamo dogoditi nešto novo.³⁶ Suvremeni (digitalni) nomadi žele nova iskustva, bolje verzije sebe, bolje svjetove negdje mimo realnog svijeta i života.³⁷ Glede društvenog života, pokazuju sklonost prema virtualnim zajednicama. Drugim riječima, mnogo više se druže s hologramima i avatarima negoli s drugim osobama.

Čovjek digitalnog svijeta, masovne kulture³⁸ i komunikacije ne želi biti intiman s drugima, ne želi biti za drugog, ali ga želi držati pod kontrolom i na određenoj udaljenosti. Stanje u koje se pri

preopterećenja informacijama obuhvaćaju iscrpljenost, nesanicu i probleme s pamćenjem” (str. 32).

³⁴ M. McLuhan, *Razumijevanje medija. Mediji kao čovjekovi produžeci*, 21.

³⁵ S. Turkle, *Sami zajedno. Zašto očekujemo više od tehnologije a manje jedni od drugih*, 176. Na ovome mjestu autorica govori o prijelazu s višeživotnosti na višeživotnost.

³⁶ Usp. *Isto*, 169.

³⁷ Autorica je posvetila nekolicinu svojih djela temi simulacije zbilje, odnosno čovjekovoj okrenutosti prema simuliranom u odnosu na ono stvarno. Posebno se izdvajaju njezina djela: *The second Self. Computers and the human spirit*, MIT Press, London 2005., te *Simulation and Discontents*, MIT Press, London 2009. U ovom radu nismo se osvrnuli na navedena djela jer bi rad bio preopširan.

³⁸ „Masovna kultura je oblik kulture posredovane i stvarane u masovnim medijima koji nastaje u modernu masovnom društvu. Masovna kultura zamjenjuje tradicionalnu narodnu kulturu, i suprotstavljena je elitnoj kulturi. Kritičko-teorijski definira se kao industrijska kultura koja pasivizira i „zatupljuje” gra-

tome dovodi je stanje podvojenosti, pa čak rastrganosti, i to mentalne, emocionalne i duhovne. Naime, ljudi su nesumnjivo povezani, umreženi, zajedno su, ali su im međusobna očekivanja toliko niska da se nerijetko osjećaju potpuno sami, smatra S. Turke.³⁹ Čovjek je čovjeku objekt. Do njega vodi vrlo lagan put i pristup, jer je sve posluženo, servirano, transparentno, na društvenim mrežama, kao u nekom lijepom izlogu. Stoga se i uzima samo ono što se smatra korisnim, ugodnim ili zabavnim. Kada čovjek to prestane biti, onda se odbaci ili zamijeni novim. Razumljivo je stoga što problemi vezani uz intimnost i bliskost među ljudima samo rastu te da ljude očekuju sve dublji razdor i međusobna nerazumijevanja u budućnosti ako se ova paradigma ne promijeni.

Kada je riječ o posljedicama suvremene komunikacijske tehnologije i navika na društveni život, i tu se primjećuju sve veći razdor i otuđenost, unatoč nebrojenim kontaktima koje ljudi međusobno ostvaruju i uspostavljaju. Spomenuti neuroznanstvenik i psihijatar Manfred Spitzer govori o društvenoj izolaciji sve većeg broja osoba zarobljenih na društvenim mrežama gdje oni uspješno uspostavljaju površne kontakte, ali ostaju krajnje neispunjeni, sami i nesretni.⁴⁰ Tome pridonosi navika da se na internetu s ljudima postupa kao s informacijama. U tom smislu umreženost pretpostavlja zapetljanost.

2. DEKONSTRUKCIJA ZBILJE

Među najznačajnije čimbenike interpersonalne komunikacije koju K. E. Reardon definira kao interakciju ili međusobno djelovanje dviju ili više osoba licem u lice je personalni *feedback*. Interakcija je zapravo komunikacija u kojoj akcija jedne osobe utječe na akciju

đane." (Franjo Maletić, „Medijska pismenost”, u: *Masovno komuniciranje*, Stjepan Malović et al. (ur.), 215.)

³⁹ Usp. S. Turkle, *Isto*, 170.

⁴⁰ Ta sprega između pretjeranog korištenja interneta i brojnih psiho-fizičkih posljedica predmetom je raznorodnih studija. M. Spitzer potkrepljuje navedene teze istraživanjima Paulus i sur. 2012; Fröhlich i Lehmkuhl 2012.; Lam i Peng 2010.; Rumpf i sur. 2011., a sva istraživanja su dovela do istih rezultata, uzročno-posljedične veze između pretjeranog korištenja interneta i problema sa snom, tjeskobom, depresijom, ovisnošću i ostalim poteškoćama fizičke i psihičke naravi. Usp. M. Spitzer, *Digitalna demencija. Kako mi i naša djeca silazimo s uma*, str. 245-260.

druge,⁴¹ a samim time ona bi trebala biti događaj koji za rezultat donosi neku promjenu u životu.⁴²

Na društvenim mrežama i drugim komunikacijskim platformama koje omogućuju različite računalne aplikacije, dolazi do dvosmjerne komunikacije, pa i do interakcije u nekim slučajevima, kao i do brojnih kontakata, ali ostaje pitanje, ostvaruju li se ujedno i odnosi i živi susreti. Naime, medijski posredovana komunikacija čak ne podrazumijeva poznavanje osoba koje komuniciraju. Dapače, kako ističe M. Spitzer, prvotna odlika interneta i komunikacije koja se njim odvija je anonimnost. „Nigdje ne postoji više *avatara*, *aliasa*, lažnih adresa i drugih oblika krivotvorenja identiteta kao na društvenoj mreži. A ako nitko ne zna tko ste, onda se možete bez neželjenih posljedica ponašati kako vas volja”⁴³, upozorava Spitzer u knjizi *Digitalna demencija*. Anonimnost na mreži izaziva brojne negativne posljedice. Na prvom mjestu izranja ljudska sklonost laganju, pretvaranju, varanju i manipuliranju. Osim što nije nužno, čak nije ni poželjno poznavanje autentične osobe na mreži, ne teži se nužno ni razumijevanju poruka koje cirkuliraju. Osnovna svrha takve komunikacije jest isključivo biti prisutan na određenoj društvenoj mreži.⁴⁴ Važno je naime ostaviti digitalni trag, po mogućnosti onaj koji će mnogi pratiti i slijediti.

2.1. (Ne)mogućnost iskustva u *cyberspaceu*

Stewart Tubs kao najširu definiciju komunikacije navodi onu prema kojoj je komunikacija razmjena iskustva.⁴⁵ Ovakvo shvaćanje

⁴¹ Usp. K. K. Reardon, *Interpersonalna komunikacija. Gdje se misli susreću*, 20-23. Pod vrste interakcije spadaju neslaganja, rasprave, pregovaranja, pozdravljanja i ostalo. (Usp. *Isto*, 90.) Koherencija kao viši komunikacijski korak od interakcije događa se kada osoba A odgovara na pitanja osobe B, nastavlja gdje je ona stala, ili uvažava njezine komentare. Tek se tada govori o interakciji koja je ujedno i koherencija. U tom slučaju, premda se u razgovoru stalno izmjenjuju teme, uvijek postoji logična povezanost između tema, neki zajednički cilj i smisljena veza. Razgovor u kojem osoba A govori jedno, a osoba B nešto sasvim drugo, ne otvara prostor i mogućnost za interakciju.

⁴² Usp. S. Tubs, *Komunikacija. Principi i konteksti*, 49.

⁴³ M. Spitzer, *Digitalna demencija. Kako mi i naša djeca silazimo s uma*, 105.

⁴⁴ *Online društvena mreža može se definirati kao „usluga temeljena na webu koja omogućuje pojedincima da izgrade javni ili polu-javni profil unutar omeđenog sustava, artikuliraju listu drugih korisnika s kojima dijele vezu i gledaju i koriste vlastiti popis veza i popise veza drugih unutar sustava”.* (Siniša Kušić, *Online društvene mreže i društveno umrežavanje kod učenika osnovne škole: navike Facebook generacije*, *Život i škola*, 56 (2010.) 2, 104.)

⁴⁵ Usp. S. Tubs, *Komunikacija. Principi i konteksti*, 35.

komunikacije nameće nekoliko pitanja: kakva iskustva traže članovi takozvanog *e-društva*?; kako ljudi proživljavaju susrete i iskustva?; kako čovjek svoja iskustva dijeli s drugima?

Ova i slična pitanja okupiraju i talijanskog znanstvenika Umberta Galimbertija. On se u svojim istraživanjima bavi odnosom čovjeka i tehnologije te posljedicama pretjeranog konzumiranja medijskih sadržaja i komunikacijskih sredstava na ljudske živote i društvo općenito. Upozorava kako masovni mediji upotrebljavaju isti pristup i istu terminologiju kojom tumače događaje u svijetu. Brojne i glasne riječi koje iskaču iz etera i ekrana onemogućuju različita poimanja svijeta i interpretacije zbivanja, a upravo potreba izmjenjivanja različitih životnih iskustva stoji u temeljima svake komunikacije. Stoga smatra on kako se ne može doći do dijaloga i međusobne izgradnje tamo gdje ljudi vide i doživljavaju svijet isto, imaju jednaka iskustva, opisuju ih istim riječima te se služe istim simbolima. Takva komunikacija nije drugo doli tautologija, smatra U. Galimberti.⁴⁶ Čovjek je unutar virtualnih zajednica nesvjestan da komunicira samo sebi i samo sam sa sobom. U tom smislu komunikacijska sredstva kao i digitalne društvene mreže prestaju biti instrumenti i postaju život i svijet bez iskustva. Galimberti naime *cyberspace* tumači kao svijet, mjesto za sebe, odnosno kao prostor. Problem je što je taj prostor tek svijet pojavnosti, to je slika ili preslika svijeta, nije realan svijet.⁴⁷ Virtualni prostor nije više tek obično *igralište*, već je životni prostor, mjesto u kojem se odvija sav život, to je mjesto rada, učenja, druženja, ratovanja, odrastanja, mjesto gdje se ljubi, vjeruje i na koncu umire.⁴⁸ Svijet društvenih mreža i profila koji ljudi masovno dekoriraju kako bi se drugima svjrdjeli ne predstavlja lažni svijet, čak niti paralelni svijet u kojem osoba koegzistira, već je riječ o autentičnom svijetu, gdje čovjek može

⁴⁶ Usp. Umberto Galimberti, *Psiche e techne. L'uomo nell'età della tecnica*, Saggi Universale Economica Feltrinelli, Milano, 2007., 625.

⁴⁷ Usp. *Isto*, 626-627. Naime, autor napominje kako ne postoji ujednačeno poimanje svijeta ni na individualnoj ni na povijesnoj razini. U antičkom razdoblju svijet se tumačio pomoću mita, u srednjem vijeku religijskim tumačenjem, u moderno vrijeme znanošću, a u ovo postmoderno vrijeme svijet se tumači uz pomoć tehnike, koja ga ujedno i oblikuje.

⁴⁸ Primjerice, televizija je kao medijsko sredstvo bila prozor u svijet, njezin sadržaj se nazivao televizijskim svijetom, a danas je televizijski uređaj interakcijsko komunikacijsko sredstvo i kao takvo ono je postalo svijet za sebe i u sve većoj mjeri svijet u kojem čovjek želi obitavati. Suvremeni čovjek želi biti dio televizijskog svijeta. Kako je nekoć vrijedila krilatice prema kojoj se ono što televizija nije prenijela zapravo nije ni dogodilo, tako danas vrijedi uvjerenje da čovjek ne postoji ako nije na društvenim mrežama, čak i na više njih, čak i pod različitim identitetima.

biti sve što poželi bez ikakvih društvenih obligacija, bez srama, bez zakonskih okvira i moralnih okova. Danas bespuća interneta predstavljaju neograničeno i nekontrolirano te nadasve moralno neobvezujuće mjesto socijalizacije. Ondje nema tjelesnih, psiholoških, prostornih, vremenskih, moralnih i zakonskih granica, ili ih je znatno teže uvidjeti i postaviti. U *cyberspace* čovjek odlazi živjeti.⁴⁹

I Sherry Turkle u djelu *Sami zajedno* postavlja vrlo zanimljivo pitanje o mjestu u kojem se danas odvija komunikacija i sam život: „Što je mjesto ako je pozornost fizički prisutnih ljudi usredotočena na nešto odsutno?”⁵⁰ Čovjek je naime istovremeno tu pored, ali i negdje drugdje, konkretna je osoba, ali je istovremeno, simultano, i netko drugi, pa čak i puno više drugih identiteta koji istovremeno postoje na različitim virtualnim lokacijama.

Svijet digitalnih medija i društvenih mreža dekonstruirao je „stari” svijet. U njemu vrijeme i prostor dobivaju novo značenje, ne predstavljaju nikakvu barijeru. Čovjek tu može biti uvijek, svagdje i zapravo nigdje, sa svima, a ujedno i istovremeno potpuno sam. Suvremena, digitalna, sredstva društvenog priopćavanja i komunikacijske platforme kontinuirano stvaraju novi svijet, nove heroje, konstruiraju nove odnose čovjek – svijet i čovjek – čovjek.

Unatoč svemu ovome U. Galimberti uočava kod čovjeka digitalnog svijeta dominirajući i razarajući osjećaj osamljenosti. Čovjek u virtualnom svijetu, napominje U. Galimberti, ne postoji za druge, ništa ne dijeli s drugima premda se trudi participirati u svemu. On je istovremeno s drugima dok je zapravo potpuno sam. Stoga ovaj talijanski poznati znanstvenik sasvim opravdano konstatira kako nova komunikacijska sredstva i društvene mreže transformiraju kvalitetu međuljudske komunikacije i način na koji čovjek doživljava svoju okolinu i svijet, što se bitno odražava na ljudsko iskustvo.⁵¹ Naime, međuljudska komunikacija dobrim se dijelom odvija *online*, a koliko god društvenih mreža bilo⁵² i koliko god pružale mogućnost za kreativnost, poznanstva i umreženost, riječ je o omeđenom (medijskom) sustavu u kojem je automatizam zamijenio autentičnost međuljudske komunikacije.⁵³

⁴⁹ Dovoljno je imati na umu virtualno mjesto kao što je *Second life*.

⁵⁰ S. Turkle, *Sami zajedno. Zašto očekujemo više od tehnologije a manje jedni od drugih*, 172.

⁵¹ Usp. U. Galimberti, *Psiche e techne. L'uomo nell'età della tecnica*, 638-641.

⁵² Najpoznatije društvene mreže na svijetu su Facebook, Twitter, Instagram, Snapchat te najnovija usluga društvene mreže za razmjenu video zapisa, Tik-Tok.

⁵³ Kako tekst ne bi bio preopširan, u njemu nismo govorili o prednostima društvenih mreža i drugih komunikacijskih platformi i aplikacija, koje omogućuju brzu

2.2. Bestjelesna višeživotnost

Kako smo do sada vidjeli, ljudska komunikacija može se definirati na različite načine, ovisno o gledištu s kojeg se komunikaciji pristupa. Ona je proces, situacija i svojevrsni misterij. Kao proces, komunikacija se tumači kao transfer informacija i drugih sadržaja od osobe do osobe. Definiranje komunikacije kao situacije podrazumijeva uronjenost čovjeka u svijet u kojem obitavaju brojni ljudi s kojima pojedinac nužno dolazi u susret i dodir. Upravo se kroz odnose s drugim ljudima čovjek izgrađuje i upoznaje samog sebe.⁵⁴ Dvosmjerna komunikacija koja se ostvaruje kroz interakciju, omogućuje čovjeku da sam sebi osvješčuje svoju jedincatost, osobni identitet i dostojanstvo.⁵⁵ Kroz odnose, susrete i neposrednu komunikaciju s drugim ljudskim bićima, čovjek se zapravo očovječuje. S trećeg gledišta, kao misterij, komunikacija je dar pomoću kojeg čovjek izlazi iz sebe, nadilazi sebe i vlastitu materijalnost kako bi se okrenuo drugome.⁵⁶

Upravo se ovo posljednje tumačenje međuljudske komunikacije čini vrlo zahtjevnim. Prije nego pokušamo razumjeti mističnu dimenziju komunikacije važno se osvrnuti na ulogu tijela u komunikaciji.

Naime, jedan od najpoznatijih komunikacijskih aksioma poljskog komunikologa Paula Watzlawicka glasi kako je nemoguće ne komunicirati. Čovjek i kada šuti, svojim tijelom, položajem, gestama, držanjem, komunicira. Neverbalna komunikacija je znatno upečatljivija, snažnija i vjerodostojnija od verbalne, kontrolirane, uvježbane i naučene komunikacije. Čovjekova fizička pojavnost krađe dobar dio pažnje sudionika komunikacije, bili oni toga svjesni ili ne.

komunikaciju među korisnicima. Društvene mreže otvorile su prostor i uvjete za kreativnost, veću zapošljivost, ubrzale su kulturna i društvena zbivanja, omogućile nove modele učenja i druženja. Neosporna su dobra koja su komunikacijska tehnologija i uređaji donijela čovjeku, što je posebno došlo do izražaja u vrijeme pandemije virusa COVID-19, međutim, često se ta ista sredstva glorificiraju na štetu neposredne ja-ti komunikacije. Zbog toga smo se u radu više posvetili njihovu negativnom aspektu. Važno je napomenuti da društvene mreže i komunikacija putem sredstava društvenog priopćavanja i interneta donose i druge ugroze za čovjeka i društvo, o kojima iz istog razloga nismo govorili o radu. Riječ je o pitanjima sigurnosti, privatnosti i ostalima.

⁵⁴ Usp. G. F. Poli, M. Cardinali, *Komunikacija u teološkoj perspektivi. Promišljanja o komunikativnim aspektima vjere*, 13

⁵⁵ Usp. S. Tubs, *Komunikacija. Principi i konteksti*, 33.

⁵⁶ Usp. G. F. Poli, M. Cardinali, *Isto*, 14.

Danas ljudsko tijelo sve više iščezava iz komunikacije jer su ljudi fizički udaljeni jedni od drugih. Dok komuniciraju preko raznih društvenih mreža, ljudi ne dijele zajednički fizički prostor. Zbog toga nema živog susreta, onog licem u lice, pa nema ni tijela ili je ono prisutno tek preko nekog komunikacijskog uređaja, kao glas preko zvučnika ili lice preko ekrana. Nečiji profil može se lako naći na Facebooku, ali ne i uživo. Činjenica je da sve više sugovornika u komunikaciji ostaju lišeni pogleda, stava, tona glasa i ostalog što ljudsko tijelo otkriva o namjerama, osjećajima i osobinama onih koji komuniciraju. Posredstvom suvremenih komunikacijskih uređaja i sredstava čovjek može ujedno biti i ne biti pred drugima ili s drugima te vrlo lako može biti netko tko nije. U tom smislu on se rasteretio izdajničkog tijela koje je bilo vrlo teško ili gotovo nemoguće kontrolirati u susretu s drugim ljudskim bićem. Ono je ponekad preuzimalo komunikaciju, nadvladavalo bi svaku spretnu i pripremljenu verbalnu komunikaciju i odavalo autentične namjere, želje i potrebe sudionika jednog komunikacijskog procesa. Specifičnost *online* komunikacije je da se ona događa kroz tehničku prizmu, u okvirima računalnih programa i binarnih kodova u virtualnom prostoru.

Javlja se pitanje je li time čovjek evoluirao u komunikacijskom smislu ili je zapravo komunikaciju degradirao i osiromašio je? Drugim riječima, dehumanizira li se međuljudska komunikacija ako je bestjelesna ili se na neki način divinizira, oslobađajući se tijela koje ima svoje granice?

Tjelesnost je način postojanja u svijetu i njezina je uloga mnogostruka, i to ponajprije u komunikaciji s drugim ljudskim bićem. Ona je neodvojiva od ljudske osobe kao autentičnoga i integrativnog bića pa svako odvajanje od nje u tehnologijom posredovanoj komunikaciji degradira, ne samo tijelo nego i samu osobu, a onda i međuljudsku komunikaciju.⁵⁷ Suvremena tehnologija primijenjena u međuljudskoj komunikaciji razdire čovjeka na ono što jest i kakvim se predstavlja u javnosti, on oscilira između stvarnosti i pojavnosti, prisutnosti i odsutnosti, povezanosti i osamljenosti. U takvoj situaciji, piše U. Galimberti, „svaki čovjek može koristiti predstavljeni svijet kao predmet uživanja ili rekreacije”.⁵⁸ Ljudi se pokušavaju povezati, ali u vakuumu *cyberprostora* sve su skloniji bestjelesnim vezama. Takav način povezivanja i zajedništva velika je novost koju je omogućila suvremena tehnologija, što izaziva bioetič-

⁵⁷ Vidi više u: Ana Jeličić, *Intimnost u doba hiperseksualizacije tijela*, *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije*, 6 (2016.), 17-25.

⁵⁸ Usp. U. Galimberti, *Psiche e techne. L'uomo nell'età della tecnica*, 630.

ku zabrinutost i zahtijeva bioetička promišljanja o ekologiji medija, odnosno o budućnosti čovjeka, o samom njegovom preživljavanju u novim komunikacijskim okolnostima.

2.2.1. Robotiziranje interpersonalnih veza

Komunikacija posredstvom različitih komunikacijskih sredstava lakše gradi mostove među ljudima nego odnose. Imperativ prisutnosti na mreži te imperativ pisanja, objavljivanja, *klikanja*, šeranja, *lajkanja*, *uploadanja* u većoj mjeri opterećuje pojedinca nego što mu jamči povezivanje s drugim ljudskim bićima za kojima čovjek ontološki čezne.

U prilog toj neugasivoj težnji čovjeka za drugim čovjekom ukazuju u određenoj mjeri i novi pothvati u svijetu računarstva i robotike. Ljudi 21. stoljeća fizički su se distancirali jedni od drugih kako bi neumorno stvarali i programirali aplikacije pomoću kojih se imitiraju ljudsko tijelo i lice. Tipičan primjer za to su emojikoni emotikoni. Grafičkim dizajnom lica pokušavaju se oslikati raspoloženja, ali i raspoloživost. Samo ta mala i neizostavna ikona u komunikaciji posredstvom, primjerice, mobilnih uređaja, ukazuje na činjenicu kako je čovjeku nezamislivo postojati, kako u stvarnom tako i u virtualnom svijetu, bez tijela, posebice lica. Dakle, i u virtualnom svijetu čovjek bira neki oblik tjelesnosti, premda ne nužno ljudski, po čemu se želi fizički identificirati i razlikovati od drugih.

Svijet robotike po tom pitanju također ne zaostaje.

Roboti koje dizajniraju inženjeri diljem svijeta osim što imaju umjetnu inteligenciju, sve su humanoidniji i po svom izgledu, a računalni programi obraćaju se korisnicima kao ljudi i rade na principu ljudske komunikacije, pa čak i konverzacije.⁵⁹

Ništa manje ljudskije čovjek se ne odnosi prema svojim komunikacijskim uređajima. Sama terminologija kojom se čovjek obraća svom računalu otkriva koliko je on s tim računalom povezan. Čovjek se boji da njegovo računalo ne dobije virus, da se ne zarazi, stavlja ga na spavanje, razgovara s njim, ili se ljuti na njega kada zakaže. Jednom riječju, očovječuje ga.

Na koncu, računalnu terminologiju čovjek sve češće primjenjuje na sebe. Nerijetko se može čuti kako čovjek za sebe kaže da se treba *resetirati* kada je zbunjen, ili da je u procesu *shutting downa* kada je umoran, da je pregorio kada se preopteretio i slično. Ovdje je primjereno podsjetiti na već spomenutog M. McLuhana. On je još

⁵⁹ Sjetimo se poznatog filma Spikea Leeja *Her*, u kojem računalni program simulira ljudsku verbalnu komunikaciju.

prije pedesetak godina sredstva društvenog priopćavanja smatrao produžecima čovjekovih osjetila, živaca i udova i proročki navijestio današnju situaciju najavom: „Veoma brzo približavamo se završnoj fazi čovjekovih produžetaka – tehnološkoj simulaciji svijesti, kada će kreativni proces spoznavanja kolektivno i združeno obuhvaćati cijelo ljudsko društvo, jednako kao što smo preko raznih medija već produžili svoja osjetila i živce.”⁶⁰ I zaista, u posljednjih tek nekoliko godina suvremeni čovjek robuje i služi tehnologiji.⁶¹ Gotovo da on postaje njezin produžetak. Stvara se medijski ambijent u kojem se čovjek prilagođava tehnologiji.

3. HUMANIZACIJA I BIOETICIZACIJA MEĐULJUDSKE KOMUNIKACIJE

U društvu komunikacije, kako se suvremeno, digitalno ili e-društvo često naziva, ne samo da se s čovjekom postupa kao s informacijama već se govori o primatu informacija u odnosu na čovjeka.⁶² Ljudi su ustupili mjesto poruci i sredstvu kojim se ona prenosi, zbog čega je sama svrha međuljudske komunikacije dovedena u pitanje.

Humanizirati komunikaciju u digitalnoj kulturi i društvu zahtijeva bioeticizaciju digitalne komunikacije i revitalizaciju tradicionalne, interpersonalne, JA-TI komunikacije.

U bogatoj filozofskoj baštini možemo pronaći odgovor na pitanje kako to učiniti, a uvjerenja smo kako je Martin Buber ponudio najbolje rješenje.

⁶⁰ M. McLuhan, *Razumijevanje medija*, 9.

⁶¹ Brojni distopijski filmovi i drugi oblici umjetničkog izričaja upozoravaju na mogućnost, a onda i na potencijalnu opasnost, kako bi strojevi i druga tehnologija (posebice umjetna) u bliskoj budućnosti mogli nadvladati čovjeka, njegove sposobnosti i znanja ili doslovno pokoriti čovjeka.

⁶² Neki suvremeni autori kao što je to publicist Yuval Noah Harari govore čak o dataizmu koji je naslijedio teizam i humanizam. Moto nove *high-tech* generacije glasi “*If you experience something — record it. If you record something — upload it. If you upload something — share it.*” Dataistički svjetonazor doživljava čitav svemir kao protok podataka. Na organizme se gleda kao na nešto tek malo više od biokemijskih algoritama. U pozadini je uvjerenje da je kozmički poziv čovječanstva stvoriti sveobuhvatan sustav za obradu podataka - a zatim se spojiti na njega (Usp. „Yuval Noah Harari on big data, Google and the end of free will”. Preuzeto s: <https://www.ft.com/content/50bb4830-6a4c-11e6-ae5b-a7cc5dd5a28c>. Pristup 6. lipnja 2020. Vidi više i u: Yuval Noah Harari, *Homo Deus. Kratka povijest sutrašnjice*, Fokus komunikacije, Zagreb, 2017.)

3.1. Aktualnost Buberove filozofije

M. Buber, jedan od najznačajnijih predstavnika personalističke filozofije ili filozofije dijaloga, iz današnje se perspektive otkriva kao prorok koji je predvidio krizu komunikacije i međuljudskih odnosa te je odavno ponudio izvrsno rješenje. Kako navodi A. Akrap, „za Bubera suvremeni čovjek živi u dubokoj krizi, koja je prouzročena raspadom tradicionalnih formi zajedničkog života, obitelji, sela, radničkih udruženja u kojima je čovjek ostvarivao osobne odnose i razvijao osjećaj pripadnosti zajednici. One su zamijenjene novim vidom socijalnog udruživanja, sindikatima, strankama koje nisu organske i koje ostavljaju čovjeka u socijalnoj samoći koja se može prevladati samo u jednome interpersonalnom i društvenom odnosu. Samo u susretu s drugim čovjek može ući u autentičnu stvarnost i nadvladati samoću i izoliranost, u odnosu u kojem izolirani pojedinac postaje osoba, postaje 'ja' jednome 'ti', 'ti' jednome 'ja'”.⁶³

Podsjetimo se kako su najvažniji koncepti Buberove filozofije, a to su susret, prisutnost, dijalog, reciprocitet, drugost, odnos, etika i upletenost, pojmovi i događaji koji radikalno nedostaju u prostoru međuljudske komunikacije danas. Najviše se primjećuje nedostatak onog „TI“ o kojem je M. Buber govorio, koji zahtijeva i jamči susret, odnos i dijalog koji su fundamentalni za osmišljavanje i puninu onog „JA“ i pripadajuće egzistencije. Samo oni komunikacijski čini, prema M. Buberu, koji pretpostavljaju JA-TI stav i imaju njegove karakteristike mogu voditi autentičnim međuljudskim odnosima.⁶⁴

Upravo zbog ovakvih filozofskih promišljanja Martina Bubera, pokušat ćemo otkriti potencijale komunikacije kao prostora u kojem je moguće ostvariti uvjete za rast u čovječnosti i dostojanstvu. Čovječnost se u čovjeku ostvaruje kroz neposrednost i uzajamnost, odnosno kroz dijalog. Tumačeći Buberovu misao, A. Akrap piše: „Dijalog stvara, razvija i održava čovjeka. On nam pomaže razumjeti dugoga, njegove potrebe i njegova očekivanja, služi prepoznavanju tuđih vrijednosti, ali i stvaranju bliskosti. Smanjuje udaljenosti uzajamnim zbližavanjem i prihvaćanjem. Struktura čovjeka je bitno dijaloška.“⁶⁵

⁶³ Ante Akrap, „Osoba i odnosi: ključ razumijevanja obitelji kroz forme i figure filozofije dijaloga Martina Bubera“, *Crkva u svijetu*, 4 (2015.), 556-557.

⁶⁴ Usp. Martin Buber, *Il principio dialogico e altri saggi*, San Paolo, Milano, 1993., 55.

⁶⁵ A. Akrap, „Osoba i odnosi: ključ razumijevanja obitelji kroz forme i figure filozofije dijaloga Martina Bubera“, str. 563.

Ontološki gledano, prema filozofima personalistima⁶⁶, čovjek je biće interpersonalne otvorenosti, biće u odnosu. Otvorenost je temeljni stav prema svijetu, drugom i transcendenciji. Naime, čovjek se razotkriva u odnosu s drugima, a ta dinamičnost, pokret, orijentacija prema drugom i drugačijem od sebe preduvjeti su dijaloga, humanizacije svijeta i otkrivanja smisla života koji se krije u zajedništvu. Prvo ljudsko iskustvo je iskustvo druge osobe, onog „TI“. Prema tome, „MI“, dolazi prije onog „JA“.⁶⁷

Drugim riječima, u čovjeku postoji ontološka dispozicija prema drugome. Ljudska osoba je u personalističkoj filozofiji dar, koji u dijalogu ostaje autonoman, jedinstven i originalan. Zapravo jedinstvenost i nezamjenjivost bistre se kroz dijalog i otvorenost prema drugome. Suprotno tome, radikalna zatvorenost vodi prema solipsizmu, duševnim bolestima i na koncu samoj smrti.⁶⁸ A. Akrap smatra kako Buber problem vidi u nadmoći svijeta ONO, „koje dokida prostor u kojem se odnos može ponovno dogoditi jer je taj prostor kontaminiran individualističkim, relativističkim, konzumerističkim i hedonističkim mentalitetom čovjeka naših dana“.⁶⁹

U računalno posredovanoj komunikaciji, a posebice na društvenim mrežama danas, nedostaje interiorizacija i personalizacija kako dijaloga tako i odnosa. Tehnološki uređaji, nosači i sredstva komunikacije, forma, stil, slika, brzina, imaju više utjecaja na način na koji se osoba ili odnos prezentiraju nego žive. Komunikacija posredstvom računala i drugih digitalnih uređaja svodi se uglavnom na prijenos i dijeljenje informacija.⁷⁰ Ona se mehanizira i robotizira prema ustaljenim obrascima i u njoj nedostaje sudjelovanja, uzajamnosti, susreta i ljubavi o kojima je govorio Buber, a što jamči JA-TI odnos. Autentičan odnos, kako bi se izgradio i rastao, zahtijeva od involviranih osoba promjene, improvizaciju, spremnost na rizik, izloženost vlastite ranjivosti, te nadasve hrabrost i odgovornost. Stupiti u odnos s čovjekom, znači biti izabran i izabrati, krenuti i djelovati zajedno.⁷¹ I dok svatko može komunicirati, jer

⁶⁶ Među najznačajnijim predstavnicima ove filozofoske struje su M. Buber, E. Levinas, i G. Marcel.

⁶⁷ Usp. Battista Mondin, *L'uomo: chi è? Elementi di antropologia filosofica*, Editrice Massimmo, Milano, 1982, 349-350.

⁶⁸ Usp. Albino Babolin, *Essere e alterità in Martin Buber*, Gregoriana Libreria Editrice, Padova, 1965, 78.

⁶⁹ A. Akrap, *Isto*, 577.

⁷⁰ Usp. Massimo Baldini, *Storia della comunicazione*, Newton & Compton Editori, Roma, 2003, 84-101.

⁷¹ Usp. M. Buber, *Il principio dialogico e altri saggi*, 123.

je čovjek komunikabilan po naravi i ljudskim sposobnostima, ne mogu svi dijalogizirati i graditi recipročne odnose. Oni zahtijevaju strpljivost i vrijeme šutnje. Trenutak šutnje je nešto što se u vremenu novih medija poistovjećuje s osamljenošću pa čak i nepostojanjem, pa se stoga uvijek nastoji izbjeći. Međutim, upravo su šutnja i samoća preduvjeti autentičnih odnosa, dok je tišina znak prihvaćanja i sudjelovanja u zajedništvu. Srž ljudske egzistencije prema M. Buberu je biti u odnosu, a u odnosu s ljudskim bićem može se biti ukoliko se pojedinac otvori drugome, teži drugome, stavlja mu se na raspolaganje i ukoliko hoće slušati.⁷² Ovo traži fizičku, emocionalnu i duhovnu prisutnost, a ne puku aktivnost, *lajkanje* ili praćenje, što su glavne odlike mrežne komunikacije.

Ovaj filozof dijaloga izdvaja više načina percepcije i recepcije drugoga. Drugi se može promatrati, može se kontemplirati i može se naslutiti. U prva dva slučaja drugi ostaje daleko, odvojen je od promatrača i nema veze s osobnim životom pojedinca. U ovome se reflektira suvremena *on line* komunikacija. Za razliku od njih, ovaj posljednji način recepcije drugog podrazumijeva prihvaćanje drugog, ovdje je drugi dio mog života. Naime, odnos i dijalog se događaju neočekivano onda kada se dogodi pogled, riječ, šutnja, koji mijenjaju postojeću situaciju, čovjeka i život. Bez obzira na trajanje tog susreta, bio on tek trenutak ili nešto više, M. Buber upravo to zove dijalogom. Njega krasi improvizacija, nepredvidivost i spontanost. Upravo u tom dijalogu i susretu čovjek se prepoznaje kao osoba.⁷³ Tu se on očovjećuje.

Vrhunac tog odnosa je ljubav i neuvjetovana, apsolutna odgovornost za drugoga te empatija i suosjećanje s boli drugoga. Stoga je smisao odnosa susret u kojem se odnos živi, a on samorazumljivo zahtijeva sudjelovanje, ekskluzivnost, konkretnost, dijalog koji nije puka izmjena riječi, informacija, misli, ideja ili osjećaja već je prostor u kojem se odnos događa. To je mnogo više od *cyberspacea*.

U digitalnom dobu druga osoba, je buberovsko „ONO“. Podsjetimo, za Bubera je „ONO“ objekt koji se posjeduje, kojim se čovjek samo služi u vlastite svrhe i za osobne potrebe, s kojim eksperimentira, nad kojim manipulira. „ONO“ je samo jedno u mnoštvu.⁷⁴ S druge strane, tamo gdje se drugi vidi i prihvaća kao „TI“, otvara se nova dimenzija postojanja, ulazi se u odnos s osobom i taj odnos

⁷² Jednako kao i N. Carr koji se potužio na nemogućnost kontemplacije, i S. Turke se žali na veliku buku neprekidne komunikacije, baš kao i U. Galimberti, koji govori o nedostatku slušanja koje zahtijeva svaki poziv i kojem je preduvjet šutnja.

⁷³ Usp. M. Buber, *Isto*.

⁷⁴ Usp. *Isto*, str. 83.

postaje događaj. Takve osobe sa sobom nose ili stvaraju novi svijet, slobodu, odgovornost i ljubav kao temelj svakog odnosa. „TI“ nije objekt, već je drugi subjekt, drugačiji, ali jednakovrijedan, dostojanstven, jedinstven, originalan i neponovljiv. U kontaktu s drugima koji su tek „ONO“, „JA“ ostaje tek individua, pojedinac, dok u odnosu s drugim koje je „TI“, „JA“ postaje osoba. „JA“ je osoba, konkretni pojedinac! „JA“ nije nešto „u meni“, već u susretu s „TI“ u osobi se nešto mijenja, čovjek u sebi postaje sam vezan za sebe.⁷⁵ On dohvaća svoju suštinu i bit te sebe doživljava kao osobu.

U tom svjetlu, vjerujemo, otkriva se mistična dimenzija komunikacije. U *e-društvu* međuljudski odnosi se žive na psihomocionalnoj razini, čovjek se možda i otvara drugome u prostorno-vremenskoj dimenziji, no na ontološkoj razini on ostaje zatvoren u sebe te društveno zarobljen u individualizmu ili kolektivizmu.⁷⁶ U ovom prvom slučaju čovjekovo lice je deformirano, dok je u drugom maskirano. Filozofija dijaloga Martina Bubera može pomoći *e-gradaninu* da pronađe sebe i drugoga u zajedništvu, a ne da osamljen živi zajedno s drugim osamljenima, kako to kaže S. Turkle.⁷⁷

Buberova filozofija dijaloga i susreta mogla bi pomoći bioeticizaciji međuljudske komunikacije ukoliko bi se (re)integrirala u odgoj i obrazovanje. Kako D. Tomić konstatira, čovjekova individualna i institucionalna kriza očituje se u čovjekovoj raspršenosti i površnosti, uzdrmanim vrijednostima i slobodi koja je postala samovolja, rješenje može biti upravo u odgoju. „Temeljni cilj odgoja trebao bi biti odgoj za dijalog (odnos) i razvijanje kreativnih snaga (...). Čovjek koji je odgajan za život u zajednici (a ne za individualistička ili kolektivistička društva) nije bezličan, zdrav je, kreativan, konstruktivan i transcendentan, uspijeva nadvladati otuđenja suvremenog svijeta (solipsizam, individualizam i narcizam što su odjeci egzistencijalne usamljenosti u dubini ljudskog bića).“⁷⁸ To je odgoj za dijaloškog čovjeka koji počiva na odgoju za uzajamnost i za susret, za prisutnost i postojanje za drugoga, jer se tek u susre-

⁷⁵ Usp. *Isto*, str. 130.

⁷⁶ Usp. Martin Buber, *Il problema dell'uomo*, Edizioni scolastiche Patron, Bologna, 1972., 200.

⁷⁷ Mislimo na sam naziv djela „Sami zajedno. Zašto očekujemo više od tehnologije, a manje jedni od drugih“, a misao o takvom načinu života autorica provlači kroz cijelo svoje djelo, ali i ostala, na koja se ovdje nismo referirali, kao što je na primjer: *Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age*, Penguin Press, 2015.

⁷⁸ Draženko Tomić, „Buberov dijaloški koncept odgoja i obrazovanja“, *Obnovljeni Život*, 1 (2013.), 41-42.

tu s drugim otkrivaju vlastite mogućnosti i vlastiti identitet.⁷⁹ Da rezimiramo Buberove odgojne smjernice: Ovaj značajni predstavnik personalističke filozofije smatrao je kako je čovjeka važno odgajati u duhu zajedništva i za zajedništvo, za susret kroz susrete licem u lice, te dijalogom za dijalog. Buberovo učenje danas je vrlo aktualno ako se uzmu u obzir suvremene komunikacijske navike jer, kako tumači R. Wisser, Buber se zalaže za antropologijsko popisivanje, za istraživanje kako je čovjek kao čovjek moguće zbiljski sa čovjekom, za međuljudsko umjesto za raz-sretanje.⁸⁰ Ovo raz-sretanje o kojem govori Wisser je izostajanje, propuštanje susreta, razilaženje, odnosno tek puko sudaranje⁸¹, koje je danas itekako učestala dijagnoza i razlog pukotinama i ožiljcima u međuljudskim odnosima. Humanizacija suvremenih komunikacijskih navika mogla bi se dogoditi onda kada bi se čovjek ponovno našao s čovjekom licem u lice ili, kako to vješto piše Wisser, „tek ako je čovjek sa čovjekom, tj. ako se ja i netko drugi ‘jedno drugome dogodimo’ (...) pokazuju ljudi jedni drugima čovjeka.”⁸²

3.2. Kultura bratstva

Dok se M. Buber proročanski uhvatio u koštac s problemima u međuljudskoj komunikaciji, na problematiku i opasnosti zatvorenosti čovjeka i svijeta svjedočanski je progovorio papa Franjo u svojoj enciklici *Fratelli tutti*.⁸³ Na nju ćemo se ukratko osvrnuti s ciljem da iz još jedne perspektive pronađemo orijentire za bioetiциzaciju interpersonalne komunikacije.

U digitalnom svijetu u kojem dominiraju otuđenost, zatvorenost, nesnošljivost prema drugima, ignoriranje bližnjih, agresivnost, pokreti i govori mržnje, kao i nedostatak intimnosti, bliskosti i poštovanja među ljudima te negiranje drugog,⁸⁴ Papa dijagnostičira povijesno nezapamćenu zbuñjenost, osamljenost i frustrira-

⁷⁹ Vidi više u: D. Tomić, *Isto*, 39-49; Ante Akrap, „Susret – otkrivanje bitka”, *Služba Božja*, 1 (2005.), 5-34, te u Ivan Dodlek, „Buberova filozofija dijaloga i umjetnost kao susret”, *Filozofska istraživanja*, 1 (2013.), 83-95.

⁸⁰ Richard Wisser, „Međuljudskost” i „raz-sretanje”, *Filozofska istraživanja*, 3 (1993.), 659.

⁸¹ Usp. *Isto*, 652.

⁸² *Isto*, 664.

⁸³ Enciklika Pape Franje *Fratelli tutti. Sulla fraternità e l'amicizia sociale* objavljena je u listopadu 2020. Hrvatsko izdanje: Papa Franjo, *Fratelli tutti - enciklika o bratstvu i socijalnom prijateljstvu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2021.

⁸⁴ Usp. Papa Franjo, *Fratelli tutti. Sulla fraternità e l'amicizia sociale*, br. 40-46. U daljnjem tekstu FT.

nost, koje suvremenog čovjeka vode u očaj.⁸⁵ Kako bi se izbio iz sunovrata očajavanja i samosažaljenja čovjek bi morao učiniti skok iz „kulture isključenosti” i „kulture odbacivanja” u kulturu uključivanja, skrbi i susreta.

„Kultura susreta” životni je stil prema kojem se različitosti poštuju, nadopunjuju, obogaćuju i integriraju, te je ujedno i težnja za drugim i svime onim što ljude međusobno spaja.⁸⁶ Ona, prema papi Franji, jamči otvoreni svijet, bratski svijet u kojem ljubav i solidarnost grade mostove, u kojem „JA” živi krhkost onog „TI”. Papa svojom porukom pokušava oživjeti susret čovjeka s čovjekom. On čak govori kako život nije vrijeme koje prolazi, već je život vrijeme susreta⁸⁷, umjetnost susreta⁸⁸. Stoga s radošću poziva: „Opreмимо svoju djecu oružjem dijaloga. Naučimo ih dobrom boju susreta.”⁸⁹

Zbog antropološke otvorenosti čovjeka prema drugom čovjeku, poticanje na ostvarivanje živih susreta licem u lice nije nekakav vjerski ili politički projekt, već je upravo bioetički. „Potrebne su nam fizičke geste, izrazi lica, tišina, govor tijela, pa čak i miris, drhtaj ruku, crvenilo, znoj, jer sve to govori i dio je međuljudske komunikacije. Virtualni odnosi koji pojedinca oslobađaju zahtjevnoga njegovanja prijateljstva, postojane uzajamnosti, pa i razumijevanja koje sazrijeva s vremenom, daju tek privid društvenosti. Oni zapravo ne grade ono ‘mi’, nego obično prikrivaju i jačaju sam individualizam koji se izražava u ksenofobiji i prijeziru prema slabima. Digitalna umreženost nije dovoljna za izgradnju mostova, nije u stanju ujediniti čovječanstvo”⁹⁰, piše Papa. Svojim stavom on konkretno promiče globalnu etiku odgovornosti i suradnje u službi ljudske obitelji,⁹¹ ali i izgradnje civilizacije ljubavi.⁹² U takvoj jednoj civilizaciji, za razliku od digitalne civilizacije, čovjek ne bi susretao sliku čovjeka ili njegov profil na *Facebook* stranici već bi čovjek s drugim čovjekom živio njegovu ranjivost. Drugim riječima, susretao bi se sa „svetim otajstvom drugoga”. Svojevrsni „recept” Papa vidi u odgoju za ljubavnost, ona je za njega dar koji „oslobađa od okrutnosti koja ponekad prodire u ljudske odnose, od tjeskobe koja nas sprječava

⁸⁵ Usp. *FT*, br. 10-29.

⁸⁶ Usp. *FT*, br. 215-221.

⁸⁷ Usp. *FT*, br. 66.

⁸⁸ Usp. *FT*, br. 213-215.

⁸⁹ *FT*, br. 217.

⁹⁰ *FT*, br. 43.

⁹¹ Usp. *FT*, br. 127.

⁹² Usp. *FT*, br. 183.

misлити na druge, od rastresene užurbanosti u kojoj zanemarujemo činjenicu da i drugi imaju pravo biti sretni”.⁹³

U društvu „univerzalnog bratstva” vjerujemo da bi se razotkrivala i živjela mistična dimenzija komunikacije. Njezina mističnost sastoji se u iznenađenju koje živi susret donosi ljudima. Otkrivanje „svetog otajstva drugoga” nije lagan zadatak, ali se može vježbati u svakodnevnici, i to egzistencijalnom otvorenošću prema drugom i drugačijem, odnosno besplatnim darivanjem sebe drugima, u živom susretu.

ZAKLJUČAK

U svijetu neprestane buke i dominacije slike, u svijetu visoke tehnologije i digitalne kulture, čovjek je upravo, objektivizirajući druge ljude oko sebe, ograničio svoj potencijal i zarobio svoje talente, koji se oslobađaju i razvijaju upravo kroz dijalog i zajedništvo s drugima, kroz relacionalnost. Upleten i zapetljan u mrežu površnih kontakata, kompliciranih algoritama i nepotrebnih informacija, čovjek je podigao unutarne i vanjske zidove. Njihovu rušenju može pridonijeti razumijevanje filozofije dijaloga M. Bubera u svjetlu integrativne bioetike. Premda su pomalo pala u zaborav, danas su uvjerenja M. Bubera vrlo korisna, te mogu poslužiti kao putokazi u slobodu, hrabrost, autentičnost i otvorenost. Slijedeći taj put prema drugome, isključila bi se djela i namjere fasciniranja, prilagođavanja, dopadljivosti, sviđanja drugome na štetu jedinstvenosti, nepopovljivosti, dostojanstva i integriteta ljudske osobe.

Kako smo vidjeli, u masovnom društvu, masovnoj kulturi i masovnoj komunikaciji osoba izbjegava susrete, obveze, intimnost, sukobe i emocije koje se žive u odnosim s ljudima, jer su ljudi skloniji komunikaciji putem društvenih mreža i komunikacijskih uređaja ili su zbog novih i različitih životnih okolnosti na to primorani. To je problem koji su elaborirali i na koji upozoravaju svi ovdje spomenuti autori, jer su posljedice novih komunikacijskih navika nesagledive, kako za pojedince tako i za društvo u cijelosti. Na to je M. Buber upozoravao davno prije pojave prvih masovnih medija, a kamoli pojave interneta i društvenih mreža. Vizionarski je govorio o instrumentalizaciji i dehumanizaciji međuljudskih odnosa, ali je i ponudio rješenja za spomenute nedaće. S druge strane, svjedočeći odnosima među ljudima u digitalnom dobu te napose odnosima prema strancima, i papa Franjo nudi smjernice suvremenom čovje-

⁹³ FT, br. 224.

ku u enciklici *Fratelli tutti* (*Svi smo braća*). Promičući odgovornost, poštivanje drugosti, alteritet, recipročnost, međuljudske odnose, susrete licem u lice, ali i gostoljubivost, solidarnost, skrb, brigu i ljubav prema bliženjumu, *high tech* generacija možda drugog ugleda i prihvati ga u njegovoj konkretnosti, ranjivosti, neponovljivosti i dostojanstvu. Samo u dijalektici JA-TI odnosa ljudi mogu rasti u svojoj čovječnosti, ispitivati i pomicati vlastite granice koje nikako ne bi smjele biti kulturne, a kamoli tehničke prirode. Ove smjernice mogu nam pomoći i u izgradnji humanije ekologije medija.

INTERPERSONAL COMMUNICATION IN THE DIGITAL AGE. IN SUPPORT OF "MEDIA ECOLOGY"

Summary

The way of communication between people has changed significantly with the development of communication technologies, and especially social networks. The consequences of new communication habits are reflected in all spheres of human life. They are not only behavioural but are also psychological, cognitive, emotional, physical, and spiritual nature. In order to concretize these changes, this paper analyses and compares the reflections of several contemporary authors (S. Tubs, N. Carr, M. Spitzer, S. Turkle, U. Galimberti, K. K Reardon, M. McLuhan, F. Colombo) which detect scientific and (bio)ethical challenges in the relationship human being-communication technology. Respecting pluriperspectivity as a methodological determinant of integrative bioethics, the consequences of closedness between people is analyzed from the philosophical, anthropological, communicological, medical and theological aspects. Finally, the philosophy of dialogue of M. Buber and the message of Pope Francis from the encyclical *Fratelli tutti* are valorized from a bioethical perspective. The aim is to find orientation in humanizing and bioethicizing (digital) communication. The purposes are revitalizing interpersonal I-YOU relationships and building "media ecology".

Keywords: interpersonal communication, digital society, social networks, technology, (bio)ethics, media ecology, M. Buber, *Fratelli tutti*